

ERDŐS ZOLTÁN

FARKAS VAGY KUTYA?

Hatalmi jelképek és politikai program Zsámboky János emblémáján

Az embléma műfaja, mely a XVI. század közepén alakult ki, a humanista művészek egyik legizgalmasabb leleménye. Az emblémát egy kép (pictura), egy cím (inscriptio) és egy epigramma (subscriptio) alkotja, témáját pedig egy-egy mitológiai elem, történelmi esemény, egy társadalmi vagy természeti jelenség adja. Megértése szellemi erőfeszítést igényel, a benne rejlő utalások bonyolultak, áttételesek, a jelentést sűrű homály fedi. A szemlélőnek több szinten is egymásra épülő, egymásba átjáró jelképeket megfejtve kell leszűrnie az épülésére szolgáló tanulságot.¹

Az embléma tehát mindig közös játékra hívja a szemlélőt. Ez állt Zsámboky János szándékában is, amikor elkészítette és 1564-ben kiadta emblémagyűjteményét. Bár nem szolgál rendszeres erkölcsstannal, egyes emblémáival legtöbbször életvezetési tanácsokat kíván adni; ritkán érinti a költészet, a retorika és az orvoslás témáját, és kerüli a kortörténeti és politikai vonatkozásokat is. Az értelmezést könnyíti, hogy kép és szöveg minden esetben a legnagyobb összhangban van; Zsámboky ennek érdekében szoros kapcsolatot tartott az illusztrátorral.² A közös játékot, az együttgondolkodást azonban a szerző helyenként igen megnehezíti: a kevés politikai tartalmú emblémák egyike például igencsak sok fejtörést kíván a szemlélőtől. A cím szerint Hunyadi Mátyás és Szapolyai János címerét egyesíti,

1 Sambucus, Johannes: *Emblemata*. Antverpiae, 1564. A faksimile szövegét gondozta: Varjas Béla, a kísérő tanulmányt írta: August Buck. 1982. (Bibliotheca Hungarica Antiqua XI.) (A továbbiakban: *Zsámboky*, 1564.) 3–7. p.; *Orbán János*: Sámbody Jánosról. Szeged, 1916. (A továbbiakban: *Orbán*, 1916.) 58–59. p.; *Buck, August*: Kísérő tanulmány Johannes Sambucus *Emblemata* című művének faksimile kiadásához. (A továbbiakban: *Buck*, 1982.) In: *Zsámboky*, 1564. 16–17; 20. p.; *Knapp Éva*: Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században. Bp., 2003. 16–25. p. és 31–39. p.

2 Uo., 90–91. p. Más vélemény szerint kép és az epigramma közt kevés esetben (az összes embléma 9%-ánál) áll fenn szoros összefüggés, márpedig szerző és illusztrátor közti tényleges együttműködést is csak ezek esetében feltételezhetünk. A címeralakokat tartalmazó ábrázolások esetében legtöbbször számolhatunk evvel az összhanggal. *Visser, Arnoud S. Q.*: *Joannes Sambucus and the learned image. The use of the emblem in late-renaissance humanism.* Leiden – Boston, 2005. (A továbbiakban: *Visser*, 2005.) 225–240. p.

vagyis rögtön az inscriptio egy roppantul komplikált diskurzust jelöl ki az értelmezés kereteként.

A kettős királyság korában mindennél élesebben rajzolódott ki két rivális politikai csoport elhatárolódása. A János király és a Ferdinánd mellett állók kölcsönösen tagadták a másik párt létjogát. A legfinomabb kifejezés volt egymás pártütőnek és közellenségnek nyilvánítása. A János-pártiak azonban már arról beszéltek, némely magyarok a sától lépre csalva állnak Ferdinándhoz,³ a Ferdinánd-hű kassaiak pedig látványosságot csináltak a Szapolyai-címer meggyalázásából.⁴ A politikai és morális fogalmakra épülő nyelvi és képi üzenetek mindkét oldalon arra szolgáltak, hogy a saját imázs megteremtésével együtt megvonják a másik féltől az elismerés és a legitimitás minden formáját.⁵

Ehhez a diskurzushoz csatlakozik Zsámboky emblémája, a maga sokrétű jelképrendszerével. A kép bal oldalán a Hunyadiak címerállata, a holló látható, amely egy lantot és egy Gorgó-fejes pajzsot tart. A holló felé lép a Szapolyaiak címerállata, a farkas (vagy talán kutya), szája enyhén nyitva, említi duzzadtak. A háttérben hármashalmot látunk, egyik csúcán egy kettős kereszttel, másikon pedig egy pártázatos koronával. A kereszt előtt egy szalag húzódik végig, a „SVA ALIENAQVE NVTRIT” felirattal. A kép keretének egyik oldalán paletta, a másikon derékszögű vonalzó és mérőon látható, legfelül középpütt pedig egy bagoly ül.⁶ (1. kép) A képhez tartozó epigramma Mátyás király tetteit dicsőíti, végén pedig egy Habsburg Miksához intézett, a török elleni összefogásra buzdító felszólítás olvasható.⁷

Hogy megismerjük az embléma minden részletének hátterét, tekintsük át, hogy a kép legfontosabb szimbólumai milyen formákban és milyen kontextusokban bukkantak fel a XVI. század első felének politikai diskurzusában.

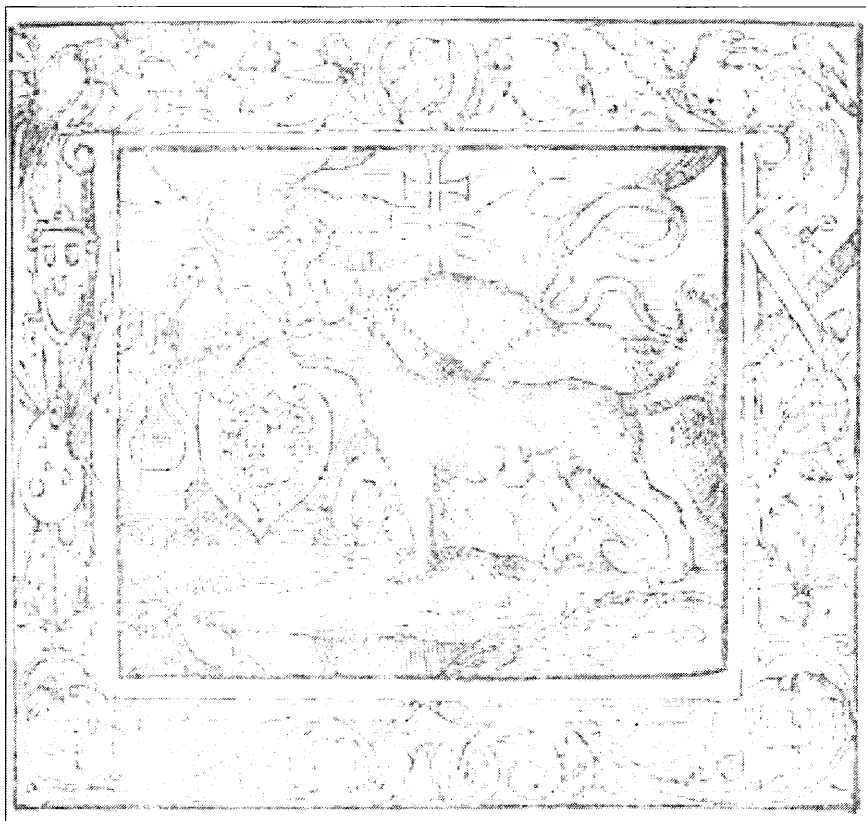
3 Laski Jeormos Johannes de Tarnównak, Kolozsvár, 1527. október 18. In: *Sztárai Mihály: História Perényi Ferenc kiszabadulásáról. Vál., szöveggond., bev., jegyz.: Téglásy Imre. Bp., 1985. 105. p.*

4 *Szerémi György: Magyarország romlásáról. (A továbbiakban: Szerémi, 1979.)* Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László, a bevezetést és a szövegmagyarázatokat írta Székely György. Bp., 1979. 185. p.

5 Az asszimetrikus ellenfogalmak elméletére ld. *Koselleck, Reinhart: Az asszimetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. In: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája. 241–298. p. Atlantisz, 2003.. 241–249. p.*

6 Bár az illusztrátor ezt a keretet több másik emblémánál is felhasználta, bizonyosan nem véletlen, hogy a mi metszetünkhöz is ezt választotta.

7 *Zsámboky, 1564. 161–162. p.*

1. kép. Szapolyai János és Hunyadi Mátyás egyesített címeralakjai
Zsámboky János emblémáján
(*Zsámboky*, 1564. 161. p.)

Az országcímer

A XV. század végétől az ország címerén szereplő négy ezüst sávot magyarországi folyókkal kezdték azonosítani. 1496-ban II. Ulászló a szlavón címeren feltűnő két ezüst pólyát a Dráva és a Száva folyóknak feleltette meg, hat évvel később pedig Kassa címerbővítő oklevele értelmezte az Árpád-sávokat a Duna, a Tisza, a Dráva

és a Száva folyók jelképeiként. Ezt a szimbolikus magyarázatot használta Werbőczy is a Tripartitumban,⁸ majd Maczedóniai László a német birodalmi gyűlés előtt 1522-ben elmondott beszédében: „*Magyarország leghatalmasabb erődítményei, várai, sáncai az a négy folyó volt, mint a királyság címere is mutatja...*”⁹ Bár az Árpád-sávok magyarázata a területi egység jelképeként már korán elterjedt, a hármashalmot csak a XVII. század közepén kezdték az ország három legmagasabb hegyével azonosítani.¹⁰ Mivel Zsámboky idején még csak az Árpád-sávokat ruházták fel földrajzi jelentéssel, a hármashalom pedig igen ritkán szerepelt önállóan, ezért az emblémán szereplő hármashalom-motívumot nem értelmezhetjük az ország területének jelképeként; más, kevésbé egyszerű jelentést kell keresnünk.

Az országcímér a magyar állam területi integritása mellett már korán összekapcsolódott a nemzet történelmi múltjával és az ősi szabadságok, a nemzeti szuverenitás eszméjével is: „*Ez a négy folyó, mely a zöld halomból kiemelkedő kettős kereszttel Magyarország címerét alkotja (...) Attila véres kezétől, és az ő nyomdokain járva birtokoljuk címerünket*”¹¹ — mondja ki Oláh Miklós az Attila királyról készített írásában.

A farkas

János király hatalmi reprezentációjában természetesen nagy szerepet kapott címerállata, a farkas. A farkasos, illetve az egyszarvút ábrázoló címer a király felségpecsétjén a Hunyadi-kori hagyományoknak megfelelően az országcímér közepén, a szív pajzson látható. Szintén János méltóságát, és — házassága után — immár kiterjedt európai rokonságát, nemzetközi elismertségét reprezentálta családi címere a neki ajánlott könyvek címlapján. Honterus János egyik kiadványán a Szapolyai-címert a magyar állam címerével, valamint Izabella királyné családi címereivel egyesítve szerepeltették. (2–3. kép)

Hasonlóan nagy jelentőséggel bírt a címerhasználat a legelterjedtebb propagandaszerszöveget, a pénzeken is. Az érméken a XIV. század vége óta hagyományosan

8 *Bertényi Iván*: Magyar címerek. (A továbbiakban: *Bertényi*, 2009.) In: *Rubicon* 194. (2009):4. 38–57. p.

9 Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp., 1982. (A továbbiakban: *Klaniczay*, 1982.) 905. p.

10 *Bertényi*, 2009. 43–44. p.

11 *Oláh Miklós*: Hungária – Athila. Ford.: Kulcsár Péter, Németh Béla. Osiris Kiadó, Bp., 2000. (A továbbiakban: *Oláh*, 2000.) 19. p.

2. kép. János király felségpecsétje, 1531.

A vésnök a szív pajzson helyezte el a Szapolyaiak farkast, illetve egyszarvút ábrázoló címerét.

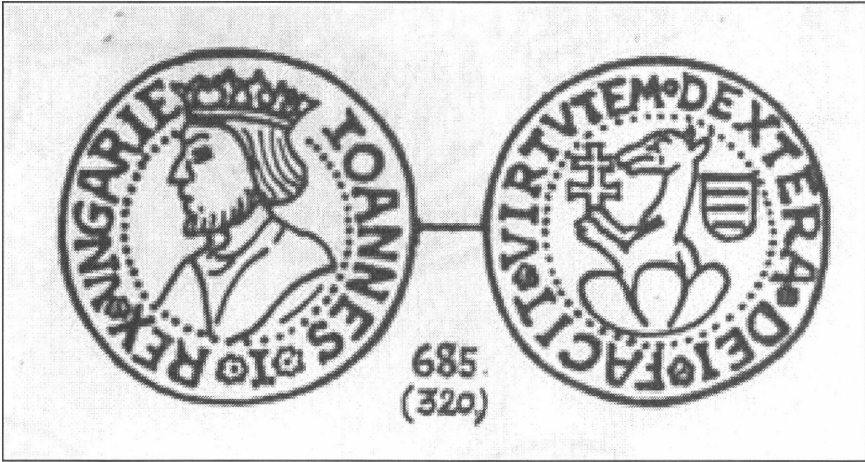
(Gyulai, 2004. 118. p.)

Szent László páncélos alakja és Magyarország Patrónája, Szűz Mária jelent meg. Míg Ferdinánd korai veretein követte ezt a hagyományt, éppen Szapolyai volt az, aki megtörte ezt a tradíciót: saját címerét tette a pénzek központi elemévé. Háromszoros aranyforintján — amely nagy értéke miatt inkább emlékpénz lehetett, mint tényleges fizetőeszköz — az előlapra saját portréját, a hátlapra családi címerét vette. Az országcímet a vésnök kettébontotta, az érem közepére pedig a hármassal

3. kép. Honterus János Szent Ágoston-kiadása,
János és Izabella királyné egyesített címerével, Brassó, 1539.
(Az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára internetes
katalógusa: [http://www.oszk.hu/frame_hu.htm?hun/gyujt/kulongyu/
kulongyu_index_hu.htm](http://www.oszk.hu/frame_hu.htm?hun/gyujt/kulongyu/kulongyu_index_hu.htm) I. 30.)

lomból kiemelkedő farkast helyezte, igencsak háttérbe szorítva ezzel a nemzeti szimbólumokat.¹² (4. kép)

4. kép. János háromszoros aranyforintja, előlapján a király portréja, hátlapján a családi címert a kettős kereszt és a sávozott országcímer fogja közre.

(Unger Emil, Dr.: Magyar éremhatározó, II. Kötet.

Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Bp., 1980. 46–47. p.)

Az ellenfél szintén mesterien használta ki Szapolyai címerállatában rejlő lehetőségeket. A családi jelképet a visszájára fordították, az eredetivel homlokegyenest ellentétes kontextusba helyezték: a Szapolyai reprezentációjában a bátorságot és kitartást megjelenítő állat rettegett, kegyetlen ellenféllel változott, máskor pedig a fenségességet, higgadt erőt sugárzó farkasból gyenge és gyalázatos kutya vált.

12 Gyulai Éva: Farkas vagy egyszarvú? Politika és presztízs megjelenése a Szapolyai-címer változataiban. In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkorú Erdélyről. Studia Miskolciensia 5. (91–110. p.) Szerk.: Bessenyei József – Horváth Zita – Tóth Péter. Miskolc, 2004. 99. p.; Soós Ferenc: A magyar fémpénzek feliratai és címerei. 102. p. É. n. [1998.]

Eck Bálint bártfai tanító két röpiratában Jánost borzalmas farkasnak, és phrygiai kutyának nevezte.¹³ Nem elképzelhetetlen, hogy a képzett és tájékozott humanista szerző evvel a török szövetségre, és az abban rejlő veszélyekre utalt, hiszen a törököt — elsősorban a német röpiratokban — szintén gyakran írták le és ábrázolták vérebként (Bluthund).¹⁴ A Habsburg-párt egyik kedvelt fogása volt ugyanis a politikai vitákban, hogy lépten-nyomon igyekeztek összemosni János viselt dolgait a törökével. Oláh Miklós például keserves hangvételű levélben emlékezett meg azokról a bajokról és szorongatásokról, „melyekkel annyi ideje gyötör már egyfelől a kereszténység ellensége, a török, másfelől János király”.¹⁵ Thardassy István pedig arról panaszkodott a baranyai állapotokkal kapcsolatban, hogy „ez arwlo: magyarok mynd: tereke lenek: chak: En: wagiok. azthe: k. hazawaly: es azon zegienj zolgaymaly: kerezthyen...”¹⁶

Más alkalmakkor a farkas nem annyira az elrettentés, mint inkább a maró gúny eszköze volt Szapolyai ellenfeleinek kezén. A farkast ilyenkor kutyává fokozták le, márpedig a kutya szitokszó volt, a gyalázatos, a megvetendő szinonimájaként használták. Ennek politikai felhasználását mutatja egy kassai eset. Miután Ferdinánd 1527 nyarán megindította hadjáratát János ellen, a kassai magisztrátus a Habsburg uralkodó támogatása mellett határozott. A döntést aztán nagy ünnepség keretében hozták a lakosság tudomására. A bíró hosszú beszédet tartott németül, majd Te Deumot énekeltek annak örömére, „*hogya magasságos Isten adott nekik német királyt*”. Kihirdették, hogy halálbüntetés terhe mellett senki sem nevezheti királynak Jánost. Néhány polgár aztán a saját szakállára tovább folytatta az előljárók által rendezett ünnepséget. „*János király címerét, mely a falra volt felakasztva, lerántották, szalmával egy kiskutyára kötötték, majd levizelték, s emberi ganajjal lepiskolták. Azután meggyújtották a szalmát a kutyán, s gyalázva mondták: Íme a kutyakirály! Íme a kutyakirály!*”¹⁷ A családi címer brutális meggyalázásával a kas-

13 *Ritoók Zsigmondné*: Politikai szatíra Magyarországon a XVI. században. 265–277. p. (A továbbiakban: *Ritoók*, 1971.) In: Irodalomtörténeti Közlemények, 75. (1971): 3. 267. p.

14 *Horváth Magda*: A törökveszedelem a német közvéleményben. Bp., 1937. 20–27. p.

15 Oláh Miklós I. Ferdinándnak, Linz, 1530. február 4. In: Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század. Közreadja: V. Kovács Sándor. Bp., 1971. 608. p.

16 (Thardassy István Bakics Pálnak, Mérévár, 1530. május 20. előtt. In: *Hegedűs Attila – Papp Lajos*: Középkori leveleink 1541-ig. 201. p. Bp., 1991. Thardassy gyűlölete az áruló magyarok ellen persze nem lehetett igazán őszinte, mert később már János királytól kapott adománylevelet Mérévárra.

17 *Szerémi*, 1979. 185. p.

saiak nem egyszerűen becsületében sértették, hanem (az esemény kontextusából következően) királyi méltóságától fosztották meg Jánost.

A holló

A két király közti polémiában nagy szerepet kapott a történeti érvelés. A lehető legváltozatosabb eszközökkel igyekeztek saját legitimitásukat megalapozni a nagy elődök örökségének kisajátításával. A közvetlen előd, II. Lajos alakja mellett a legjelentősebb hivatkozási alap Hunyadi János és Mátyás király lett.

János az 1527 őszen az egész országhoz intézett kiáltványában teremtett először folytonosságot Mátyás király és saját maga között. János Mátyás király nagy célját, a török elleni harcot akarja folytatni, de ugyanúgy, ahogy elődjét, őt is a Habsburgok fellépése akadályozza ebben.¹⁸ János később is többféle módon igyekezett kapcsolódási pontokat keresni Mátyáshoz ott is, ahol kettejük politikai arculata inkább eltéréseket mutatott. Feltétlenül pozitívabbnak tüntették fel János megválasztásának körülményeit: jogalapja „nem az erőszakra és a rosszak állandó félelmére, mint Mátyás király, (...) hanem az állam iránti ragyogó érdemeire támaszkodik.”¹⁹ Bogáti Fazekas Miklós Mátyás királyról írt históriás énekében pedig utólag igyekezett menteni a török szövetséget: míg Mátyás a kedvező körülményeknek köszönhetően mindig fel tudott lépni a török ellen, János — hátában a németekkel — olyan kényszerként vállalta a megegyezést a Portával, ami elkerülhetetlen volt az ország békéjének fenntartásához.²⁰

Sikerült emellett a közvéleményben elterjeszteni, hogy a Szapolyai család annak idején szoros kapcsolatban állt magával Mátyással. Szapolyai István már bizalmasa volt Mátyásnak, akit az újszülött János keresztapjának is választottak. Mátyás állítólag azt is megjövendölte, hogy a gyermekből egykor király lesz²¹ — a csodás elem és a nagy király személyének összekapcsolásával állt elő János könnyen terjeszthető, anekdotaszerű legitimációs érve. Ehhez egészen hasonló módon járt el jó pár évvel később Verancsics Antal a II. János születésére írt üdvöz-

18 Barta Gábor: A törökös ideológia kezdetei Magyarországon. 8–19. p. In: Keletkutatás, 1987. tavasz. 10–11. p.

19 Bethlen Farkas: Erdély története, I. kötet. (A továbbiakban: *Bethlen I.*) Ford.: Bodor András. Bp., – Kolozsvár. É.n. [2000.] 46–47. p.

20 L.d.: *Nemeskürty István: A magyar népnek, ki ezt olvassa.* (A továbbiakban: *Nemeskürty*, 1975.) Bp., 1975. 165. p.

21 Szerémi, 1979. 46. és 139. p.; Bethlen I. 44. p.

lő versében: „*Nagy Mátyásunknak szép korszaka óta sosem volt / még ennél jobb és ily ragyogó a napunk...*” Bár személyes érintkezésre már nem lehetett hivatkozni, mégis a gyermeket állította be Mátyás művének majdani folytatójaként és beteljesítőjeként.²²

János a szöveges propaganda mellett képi eszközökkel, a címerhasználat révén is igyekezett nemcsak ápolni a Hunyadiak kultuszát, hanem bemutatni a folytonosságot Mátyás és a Szapolyaiak között. János mindvégig a Hunyadiak gyakorlatát követte avval, hogy felségpecsétjeire saját, az országcímerrel egyesített nemesi címerét vésette. 1533-ban az ő megrendelésére készíttette el Statileo János püspök Hunyadi János és Mátyás síremlékét. Hunyadi János domborművű alakja mellé a hollós címerrel átellenben elhelyezték a Szapolyaiak farkasos címerét is, az epitáfium pedig azt hirdette, a Hunyadiaknak „*a Szepesi grófok növendékei*”.²³ A törökverő hős személye, valamint a sírkő harci jeleneteket ábrázoló domborművei egyaránt János király törökellenes politikáját demonstrálták. (5–7. kép)

Ferdinánd hívei egyszerre igyekeztek visszajára fordítani, hiteltelenné tenni János propagandáját, és megalapozni saját pozitív érveiket a Hunyadiak örökségével kapcsolatban. Ursinus Velius udvari történetíró Ferdinánd koronázásán elhangzott beszédében a János-párti legendát érvénytelenítve azt hangoztatta, hogy Ferdinándban éledt újjá Mátyás, ő lesz a nagy király művének folytatója; itt természetesen a törökellenes harc emelődött ki Mátyás életművéből.²⁴ Ferdinánd hívei felkarolták, előszóban és nyomtatott röpiratokon terjesztették a Mátyás meggyilkolásáról szóló rémhírek egy változatát, mely szerint a merényletet éppen az akkori helytartó, Szapolyai István vezetésével tervelték ki és hajtották végre. Az ekkor elikkasztott, hollós címerrel ellátott kincsek apja halálával Jánoséi lettek — jelképesen tehát örökösévé vált Mátyás meggyilkolásának is.²⁵

22 Verancsics Antal: János király fiának, II. Jánosnak szerencsés születésére. In: Klaniczay, 1982. 340–341. p.

23 Gyulai, 2004. 97–98. p.

24 Imre Mihály: „Magyarország panasza”. A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában. 19. p. Debrecen, 1995.

25 Dernschwam, Hans: Erdély – Besztercebánya – Törökországi útinapló. (A továbbiakban: Dernschwam 1984.) Közreadja: Tardy Lajos. Bp., 1984. 112–113. p.; Kretschmayr Henrik: Adalékok Szapolyai János király történetéhez. In: Történelmi Tár. 26. (1903). 267. p.; Ritoók, 1971. 267. p.

Az embléma értelmezési lehetőségei

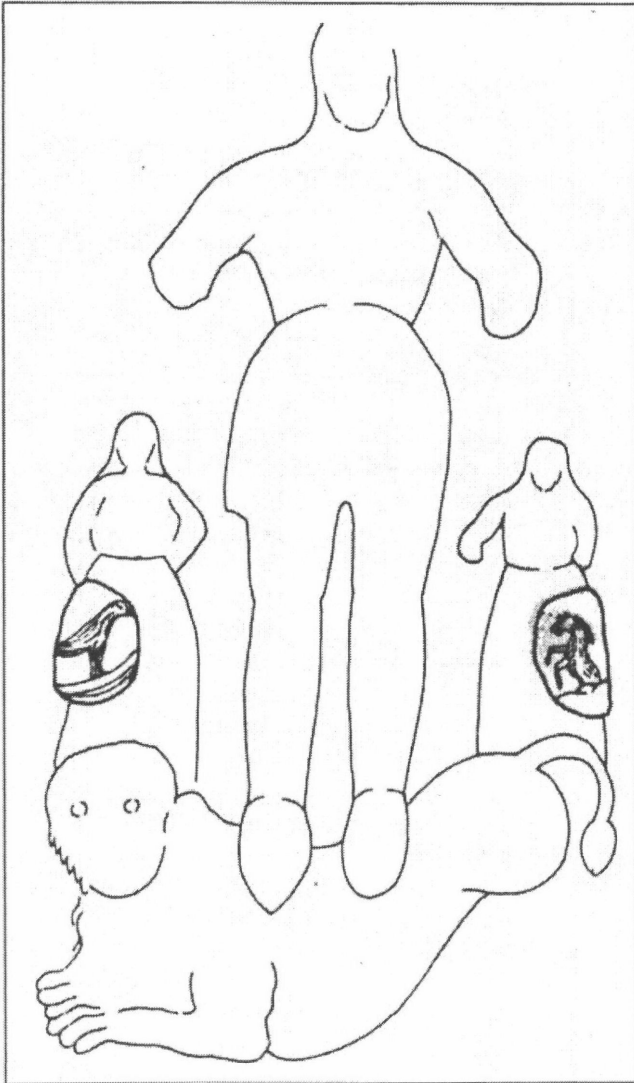
Az embléma címe szerint a képen az egyesített Hunyadi- és a Szapolyai-címert látjuk. Nem egyértelmű azonban, hogy a farkas milyen szerepben tűnik fel, és hogy mi lehetett a célja a két családi címer, valamint az országcímer egyesítésének.²⁶

Első és legegyszerűbb lehetőség, ha a habsburgiánus diskurzusnak megfelelően a képen szereplő farkasban Szapolyai címerállatát látjuk, annak minden negatív felhangjával együtt. A farkas így a törökkel szövetségben álló, az országot rontó, pusztító vadállat lenne, amely felemelt mancsával talán éppen Mátyás művét készülő magához ragadni és szétzúzni. Az értelmezést azonban nem támasztja alá maga a farkas ábrázolása: a képen nem annyira egy veszedelmes vérfarkas, sokkal inkább egy békés anyaállat tűnik fel; látványosan duzzadt emlői és a felirat egyaránt erre utal.

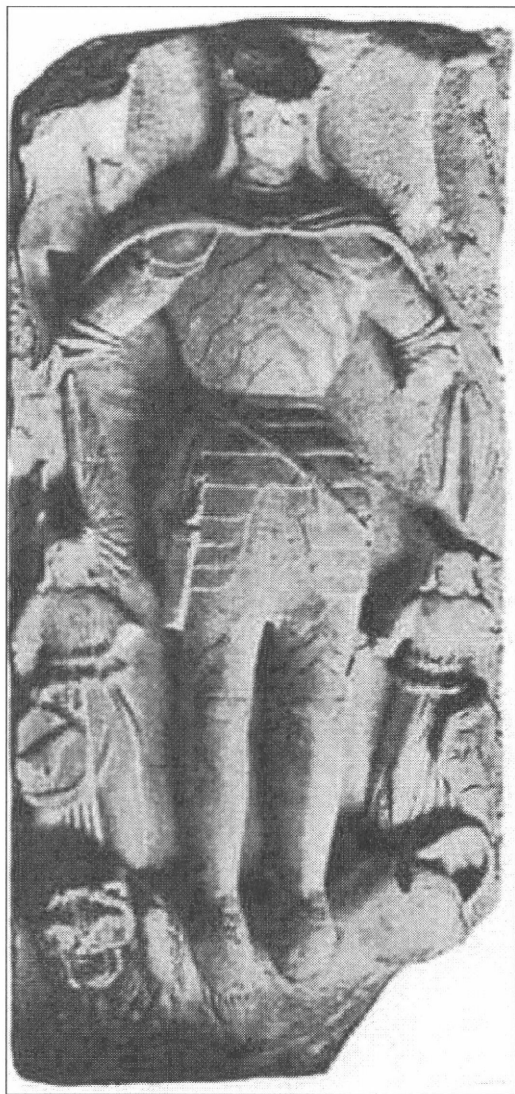
Egy másik, szintén egyszerű lehetőség az volna, hogy a farkasban nem Szapolyai címerállatát kell keresni. Erre utal az emblémához tartozó vers, amelyben egyáltalán nem esik szó János királyról. Ha a farkast a Szapolyaiak címerállataként értelmeznénk, az jócskán kilógna a kizárólag antik elemekre épülő jelképrendszerből is: a lant, a Gorgó-fej, a bagoly egyaránt az antikvitás szimbólumkészletéből származik, és még a holló is rendelkezik antik vonatkozással, a Bonfini által kreált genealógia révén. Az emblémán szereplő farkas ebben a kontextusban egyértelműen a Remust és Romulust tápláló anyafarkassal azonos; ezt támasztja alá a felirat, és az állat emlői. Az ország táplálására, építésére, a király messze földön híres műpártolására utal a lant, valamint a képet keretező szimbólumok, a békés építkezés és a mindent megkoronázó bölcsesség jelképei. Mátyás életművéből azonban nem maradhat ki az országot gyarapító, világverő hős imázsa sem. A holló azt a Gorgó-fejes pajzsot tartja, amelynek látványára az ellenség menten kővé válik. Nem szabad átsiklani afelett sem, hogy a holló és a farkas ugyanabba az irányba néz; Buda és Róma ugyanarra a külső veszedelemre, ellenfélre tekint. Félreismerhetetlen tehát a párhuzam Róma alapítása és a magyar nagyhatalmat megalapozó Mátyás országépítő tevékenysége között.

Ezt a gondolatot vezeti tovább a képhez tartozó epigramma, amelyben a szerző a török elleni fellépésre buzdít, hivatkozva a Mátyás által megcsillogtatott hősi erényekre. Zsámboky, a Mátyás alakjához kapcsolódó Habsburg-párti diskurzust

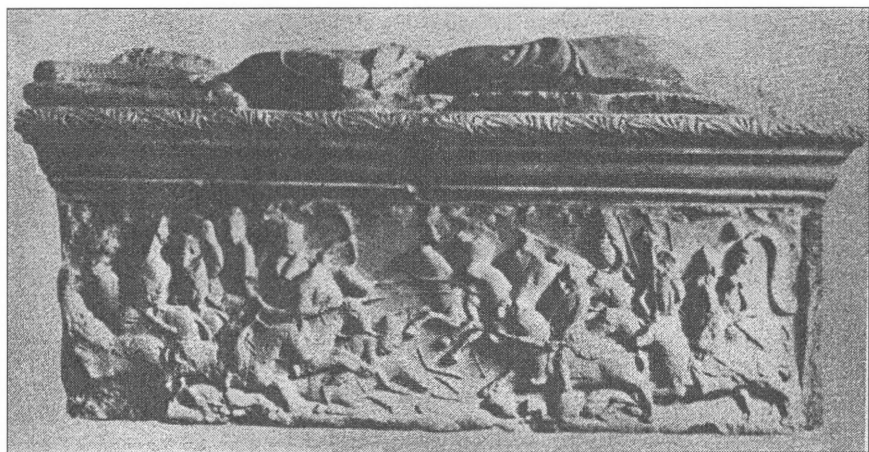
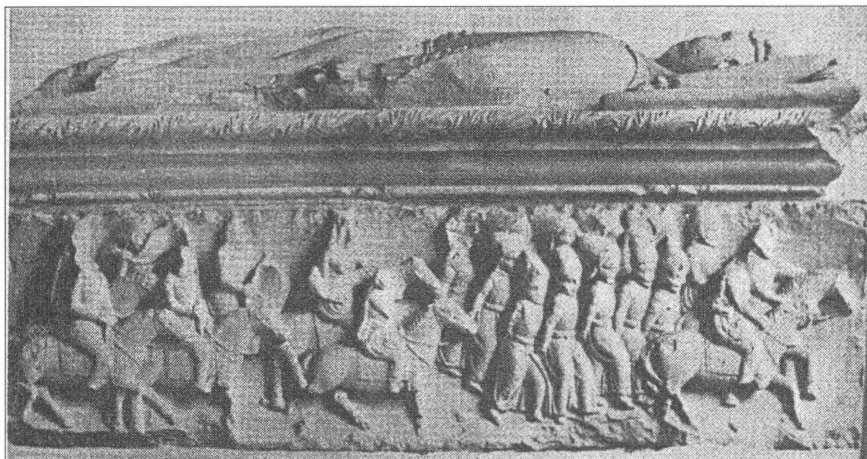
26 Az emblémák egyik legkimerítőbb elemzését elkészítő Varga László sem ad választ erre a kérdésre. *Dr. Varga László: Sámbock (Sambucus) János filológiai és költői munkássága. (A továbbiakban: Varga, 1963.)* I. kötet. Debrecen, 1963. 288–289. p.

5. kép. Hunyadi János sírjának sematikus rajza
az egyszarvút ábrázoló Szapolyai-címerrel
(Gyulai, 2004. 117. p.)

6. kép. Hunyadi János sírjának fedőlapja
(*Barta Gábor*: Nándorfehérvár 1456. Móra Kiadó, Bp., 1985. 307. p.)

7. kép. Jelenetek a Hunyadi János sírján látható domborműveken:
törökök magyar foglyokat hajtanak,
illetve magyar katonák csapnak össze törökökkel.
(Barta Gábor: Nándorfehérvár 1456. Móra Kiadó, Bp., 1985. 157–158. p.)

folytatva a nagy király művének örököséként Miksát tünteti fel, aki nemcsak hadi erényeket tud felmutatni, hanem a tudományok és művészetek pártolásában sem marad le dicső előde mögött. A könyv ajánlása és egy másik embléma szövege szerint valóban a Habsburg uralkodók egyesítik magukban mindazokat a fejedelmi tulajdonságokat, amelyek az ország megóvásához és fenntartásához szükségesek.²⁷ Mindemellett a római anyafarkas birodalomalapító és birodalomépítő gesztusa sem csak Mátyással és az ő örökébe lépő mindenkori magyar királyokkal kapcsolódik össze, hanem a Habsburg családdal is.²⁸ Egyértelmű tehát a párhuzam: a magyar királyi és a római császári címet viselő Habsburgok örökösei és beteljesítői a római birodalom és a magyar nagyhatalom történelmi hivatásának: ők a letéteményesei a keresztény világbirodalom eszméjének és a keresztény világ barbárokkal szembeni oltalmazásának.

Ez az értelmezés azonban nem veszi figyelembe az embléma címét: bármilyen értelmezési nehézségeket okoz is, a Hunyadiak címerállata mellett mégiscsak a Szapolyaiak farkasát látjuk. A megoldás ebben az esetben az lehet, hogy a farkasban egyszerre kell észrevennünk a capitoliumi farkast, és a Szapolyaiak címerállatát. A farkas alakján így két történelmi esemény sejlik át: a világhódító antik birodalom megalapítása, és a kényszerhelyzetbe került magyar állam megóvása. A politikai elit és az értelmiség egy része János török szövetségében a két tűz közé került ország fenntartásához nélkülözhetetlen, elkerülhetetlen lépést látott. Ez a vélemény legerőteljesebben a törökös politikát támogató protestáns szerzők műveiben jelent meg. Farkas András szerint a németek és a törökök egyaránt Isten büntetéseként sújtják a magyarságot. A két ellenség közül ugyanakkor a török bizonyult a kisebbik rossznak, ezért: „*Ah királ meglátá hogy ő nem bírhatja / Pogán törököknek temérdek sokaságát: / Bölcsen cselekedék, frigyvet vélek vete, / Hogy csak épülhetne ah megnyomorodott ország.*”²⁹ Bogáti Fazekas Miklós az 1560-as években szintén ezt a gondolatot vitte tovább, lándzsát törve János politikája mellett: „*ha tanácsát megfogadták volna, / Isten tudja: talán most jobban volna.*”³⁰

27 *Zsámboky*, 1564. 9–12. p.; 108–109. p. — *Varga*, 1963. 245–247. p. — *Vö Buck*, 1982. 33. p. — A Mátyás és Miksa közti folytonosságra elsősorban az értelmiség szemszögéből *Orbán*, 1916. 30–31. p.

28 A Miksának ajánlott emblémán ugyanis a Remust és Romulust szoptató anyafarkas a családi címeren, a Habsburgok országainak címeralakjai közt helyezkedik el. (*Zsámboky*, 1564. 9. p.)

29 *Farkas András*: A zsidó és a magyar nemzetről. In: Régi magyar költők tára, II. kötet. Közléteszi: Szilády Áron. Bp., 1880. 20–21. p.

30 *L.d.*: *Nemeskürty*, 1975. 165. p.

Nem kérdés azonban, hogy Zsámboky szándéka korántsem a törökös politika jóváhagyása volt. Ahogy a Habsburg-párt egésze, ő sem a megtartó gondoskodást látta János politikai vonalvezetésében, hanem épp ellenkezőleg, a török ellen harcoló kereszténység elárulását, a szuverenitás elvesztését. Műveiben a török a hagyományos szemléletnek megfelelően az ősi, természetes ellenségként tűnik fel, akivel nem lehetséges a tisztességes megegyezés. Ezt a meggyőződést képviselte később Miksa udvari történetírójaként is.³¹

A mű elkészülte körüli idők eseményeiben kereshetjük tehát az előzőtől eltérő magyarázatot a Szapolyai-címer pozitív szerepére, és egyesítésére a Hunyadiak (áttételesen pedig a Hunyadiak örökösének tekintett Habsburgok) jelvényével. Zsámboky több versében ír arról, mekkora fájdalommal tölti el a magyarok meghasonlottsága, állandó háborúskodásaik.³² Ezért vehette különösen nagy örömmel, hogy 1563–64-ben tárgyalások kezdődtek, amelyek során II. János felajánlotta a békét a Habsburgoknak, hiszen „*a háborúk csak gyászt hoznak a keresztényekre, a közös ellenség pedig örvendezik, mikor a keresztények széthúzása során módfelett gyarapodik.*” János fenntartotta volna magának a királyi címet (amelyet viszont utódai már nem örökölhetnek), és ismét felmerült a házasság gondolata Miksa húgával.³³ Bár a tárgyalásokat sok nehézség akadályozta, és Miksa megkoronázása és trónra lépte miatt kedvezőtlen előjelek és közjogi viták rontották a légkört az udvar és a magyar rendek között,³⁴ egy ideig remélni lehetett, hogy a béke tartóssá válása esetén megindul a régóta várt hadjárat a török ellen. Ezért buzdította Zsámboky a török elleni fellépésre Miksát Mátyás példájával, és ezért adta meg — az erdélyiek feltételeit elfogadva, nekik békejobbot nyújtva — a királyi titulust II. Jánosnak az embléma címében. A kép tehát valóban a két országrész közti együttműködést hirdeti: a Habsburg Miksában újjászületett Mátyás és Szapolyai János Zsigmond tekintete a közös ellenséget fürkészi, a két jelképes alak összehangolt fellépést tervez. A farkas jelentése ebben az olvasatban a capitoliumi anyafarkas államalapí-

31 (Zsámboky János: Sziget ostromának igen rövidre fogott és hű előadása... In: Humanista történetírók. (A továbbiakban: Kulcsár, 1977.) Vál., a szöveget gond., jegyz.: Kulcsár Péter. Bp., é.n. [1977.] 402–410. p.; Az udvari történetírói poszt egyesek szerint igen jelentős volt. (Orbán, 1916. 32. p.) Más vélemény szerint Zsámboky az udvarnál nem jutott komolyabb szerephez. (Visser, 2005. 19–28. p.)

32 Orbán, 1916. 15. és 54–55. p.

33 Forgách Ferenc: Emlékirat... In: Kulcsár, 1977. 791–792 és 807–808. p.

34 Uo.: 793–798. p.; Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. (A továbbiakban: Istvánffy II.) S.a.r.: Benits Péter. Bp., É.n. [2003.] 309; 331–336. p.

tó tettehez áll közel: nem a végszükségbe került ország török szövetség általi megtartását, hanem ellenkezőleg, a megosztott állam újraegyesítését és a közös ellenséggel szembeni együttműködést szimbolizálja. Így nyeri el értelmét a Zsámboky által a háttérbe helyezett hármashalom és kettőskereszt is: a két uralkodó döntéseinek, tetteinek tétje maga a nemzet, az ősi szabadságok, a magyar állam egysége és szuverenitása.

A két párt és két országrész közti összefogás gondolatának komoly szerepe volt Zsámboky életművében és azon belül az emblémák különböző kiadásaiiban. Ferdinánd számára ő fordította latinra annak a Tinódinak Eger viadaláról szóló művét, aki másutt kérte a magyarokat: „*Terek és magyar pártot ne bántátok, / Mert Isten előtt ti nagy kárt vallotok.*”³⁵ A széthúzást kárhoztatja és megegyezésre szólít fel többek közt „*De discordia*” című versében, Janus Pannonius-kiadásának ajánlásában, valamint a Ferdinánd halálára írt gyászbeszédében.³⁶ Az emblémák között is helyt kap az egység gondolata: bár viszonylag kevés darab foglalkozik aktuális politikai és társadalmi kérdésekkel, ezek szinte mindegyike a belső meghasonlást kárhoztatja, és evvel összefüggésben a személyes hatalmi ambíciókat ostorozza, valamint a török veszélyre hívja fel a figyelmet. Az „*Egységben az erő*” című embléma a Hunyadiak példájával inti a magyarságot az összefogásra a közös ellenséggel szemben: „*Széthúzás titeket s egyenlenség ne zavarjon: egybe segítségül hajtson a honszeretet!*” Még plasztikusabb az az embléma, amelyen Zsámboky szanaszét guruló koponyákat ábrázol, feltéve a kérdést: vajon csodálhatjuk-e, hogy a koponyák szétszóródnak, hiszen míg éltek, addig sem jártak egy közös úton.³⁷

A nagy reményekkel kecsegtető évek azonban végül mégsem hoztak előrelépést. Az erdélyiekkel nagy nehezen megkötött békét szinte azonnal megszügték, Miksa pedig — bár egy tekintélyes kör, élén Zrínyi Miklóssal a háborút szorgalmazta — úgy döntött, fenntartja a fegyvernagyvást a törökkel. Míg II. János több várat elfoglalva győzelmesen nyomult előre a királyi országrész területén, addig Miksa követői Sztambulban tárgyaltak a szultánnak küldendő éves adóról.³⁸ A két országrész közti megegyezés és a törökellenes összefogás reménye, amelyet

35 *Tinódi Sebestyén: Krónika.* 490. p. S. a. r.: Sugár István, bev.: Szakály Ferenc. Bp., 1984. és *Orbán*, 1916. 18. p.

36 *Varga*, 1963. 120, 125–126 és 131. p.

37 *Zsámboky*, 1564. 70–71. p.; *Klaniczay*, 1982. 367–368. p.; Vö.: *Varga*, 1963. 277–289. p.; *Buck*, 1982. 19. p.; *Visser*, 2005. 36. p.

38 Forgách: *Emlékirat...* In: *Kulcsár* 1977. 811–812. p.; *Istvánffy II.* 353–365. p.

Zsámboky emblémája olyan lelkesen éltetett, néhány hónap alatt, 1564 szeptemberére végleg szertefoszlott.

*

Zsámboky emblémája megvilágítja a XVI. századi politikai kommunikáció néhány jellegzetességét. A két király, és a kialakuló két állam közti polémia során felhasználták lényegében az összes létező eszközt és műfajt: a racionális érveléseket kegyetlen gúnyolódással és az érzelmekre sokszor csak tudat alatt ható reprezentációs technikákkal egészítették ki, a szövegek mellett kiaknázták a képi ábrázolásokban és a látványos ceremóniákban rejlő lehetőségeket is. A legitimációval kapcsolatos diskurzus — az eszközök és műfajok, nyelvezetek változatosságának is köszönhetően — széles körökre terjedt ki: részese volt a városi polgárság és a köznemesség.

A szinte kimeríthetetlenül gazdag politikai kommunikációból jelen dolgozatban a címeralakokra épülő szimbólumkészletet tekintetem át. Láthatóvá vált, hogy mennyire mély társadalmi és kulturális gyökerekkel rendelkezett a címerhasználattal kapcsolatos jelképrendszer. Az 1526 körül kialakított értelmezések, utalások, képzettársítások, érvek és érvelési technikák évtizedekkel később is annyira elevennek bizonyultak, hogy Zsámboky egy egészen sajátos kompozíció részeként is rejtvényként adhatta fel őket — igaz, hogy már jóval szűkebb körnek, az eruditus értelmiségnek és a politikai elitnek.

Az embléma készítője régóta jól ismert, a mindennapi politikai gyakorlatban általánosan használt jelképeket alkalmazott, de lényegében minden kötöttségtől mentes összeállításban. A jellegzetesen magyar politikai szimbólumokat új eszközök révén új jelentésekkel ruházta fel: cím, kép és szöveg látszólagos ellentmondása, az antik áthallások mind Zsámboky saját politikai elképzeléseinek kifejtését szolgálják. A szerző eközben megváltoztatta az embléma értelmezési keretét is: a korábban egymás létjogát is tagadó pártok és államalakulatok vitája helyett a béke mellett érvelt, fellazítva az 1526 óta kialakított aszimmetrikus ellenfogalmakat.